

Srečo Dragoš

SOCIALNE MREŽE IN STAROST

Staranje vpliva na socialne mreže, na izbiro ljudi, s katerimi se družimo, in na način, kako to počnemo. Še bolj pomembno pa je, da velja tudi narobe. Socialne mreže vplivajo na staranje – kar pomeni, da ne moremo razumeti socialnih vidikov staranja, če ne poznamo obsega socialnih vezi, njihovih potencialov, kvalitet in učinkov. Kakšni so ti učinki, bomo videli v drugem delu članka. V prvem pa opozarjam na problem, ki izhaja iz začetnega stavka: če namreč staranje vpliva na socialne mreže (ki vplivajo na staranje), potem ni vseeno, kako razumemo sam pojem staranja in kaj sploh pomeni (kogar zanima samo socialni vidik, naj preskoči prvi del!).

STAROST

Staranje je kompleksen proces. Jedrnato ga lahko opredelimo kot biološki, kulturni, ekonomski, socialni in fenomenološki pojav. Običajno ga reduciramo le na prvi dve oznaki, ker sta najbolj dostopni neposredni izkušnji. Biološki vidik nam je lažje razumljiv, ker se vsi staramo že od vsega začetka. Biološko starost merimo v vsakdanjosti s časovnimi enotami, rojstnimi dnevi in npr. z upokojitvenim pragom. Eksperti pa s spremembami v ožilju, v celicah in z razumevanjem genske strukture, zlasti dolžine telomerov (drobnih nitk na periferiji kromosomov). Da je starost tudi kulturni pojav, odvisen od navad, vrednot in simbolov, se lahko prepričamo s primerjavo različnih družb ali pa različnih časovnih obdobij znotraj neke družbe. Ljudje iste (kronološke) starosti so v različnih

kulturnih kontekstih vrednoteni različno. Starost je, podobno kot otroštvo in odraslost, fenomen »generacijskih razlik«. Od številnih dejavnikov je odvisno, kakšno bo razvrščanje ljudi v eno ali drugo generacijo, kako je ena generacija razumljena s strani druge in kakšen je odnos med njimi.

Omenjena razmerja komplicira že npr. povprečna življenjska doba kot najpreprostejši in eden od najpomembnejših dejavnikov, ki vpliva na odnose med generacijami. Pred sto leti je bila povprečna dolžina človeškega življenja v bogatejših industrializiranih državah 28 let, v revnejših državah pa okrog 20 let. Zato današnje podaljšanje pričakovane dolžine življenja tja čez sedemdeseta leta že samo po sebi revolucionira naše izkušnje s tem, kar označujemo s pojmi kot so otroštvo, odraslost, družina in starost. Gre zlasti za naslednje vplive:

1. Podaljšanje življenja revolucionira izkušnjo otroštva in starševstva že s tem, da radikalno zmanjša možnost, da bi otroci izgubili starše, preden dopolnijo 16. let. Pred sto leti je bila verjetnost, da se to zgodi, kar 24 odstotna, danes je manjša kot odstotek. Podobno velja za možnost staršev, da doživijo prehod svojih otrok v otroštvo in odraslost. Pred sto leti je 250 otrok od 1.000 umrlo pred enim letom in 33% jih ni dočakalo 18 let. Danes na 1.000 otrok le 10 umre pred dokončanim prvim letom in manj kot 5% pred doseženo polnoletnostjo (gl. Ferrante 1992: 335-338). Podaljšanje življenja v tem stoletju je torej radikalno vplivalo na intergeneracijske odnose in omogočilo, da se intenzivirajo v različne smeri.

2. Dolgost življenja vpliva tudi na partnerske odnose. Pred sto leti je lahko sveže

poročen par pričakoval, da bo njuna zveza trajala okrog 23 let, preden umre eden od zakoncev (seveda s predpostavko, da se prej ne ločita). Danes lahko zakonca, če se ne razideta, pričakujeta 53 let skupne zveze, preden jo pretrga smrt enega od njiju. Zato nekateri menijo, da je ravno podaljšanje življenja ključni dejavnik, ki vpliva na porast ločitev zakonskih zvez in s tem tudi na spremenjene družinske vzorce ter na vključenost v sorodstvene mreže (*ibid.*). Ko se v zakonu pojavijo konflikti in nezadovoljstva trajnejše narave, takrat ni vseeno, ali zakoncema preostane le še nekaj let zveze ali pa se zavedata, da je pred njima še kakšnih 20 ali celo 50 let skupnega življenja. V drugem primeru seveda poraste verjetnost, da se vsaj eden od njiju odloči za življenjske eksperimente.

3. Podaljšanje povprečne življenjske dobe pomeni, da vse več ljudi doživi starost. Leta 1970 je okrog 25% ljudi v svojih poznih petdesetih letih imelo vsaj enega živega starša, deset let pozneje je bilo takih že 40% petdesetletnikov. Leta 1990 je bilo med šestdesetletniki kar 20% ljudi s še živečim staršem in takih je bilo celo med sedemdesetletniki kar 3%. Številčno naraščanje kategorije starih tudi pomeni, da ta kategorija postaja vse bolj raznolika navznoter: tako po spolu kot po starosti (še vedno uvrščamo v isto kategorijo ljudi, med katerimi se starostna razlika vse bolj povečuje, hkrati pa so današnji starostniki tudi več desetletij starejši od starostnikov pred stotimi leti), različni pa so si tudi po slojevski pripadnosti in seveda glede na preživljanje vsakdanjega življenja. Že zgolj omejitve na dva dejavnika osebne avtonomije – sposobnost skrbeti sam zase in zmožnost opravljanja osnovnih vsakodnevnih opravil – nam pokaže, da je kategorija starejših bistveno

bolj raznolika od vseh drugih kategorij. Na primer, leta 1990 je Ameriška zveza upokojencev opozorila na razlike med svojim članstvom (*op. cit.*: 338), prikazane v tabeli 1.

Lahko si predstavljamo, da se razlike, navedene v tabeli, zelo potencirajo, ko se kombinirajo z materialnimi, zdravstvenimi, psihičnimi in socialnimi dejavniki (mreže) in s širšo družbeno regulacijo (npr. s ponudbo in dostopnostjo ustreznih storitev). Ob tem ne gre zanemariti tudi dveh globalnih trendov: osupljiv in nepredvidljiv razvoj medicinskih ter bioloških ved (zlasti molekularne genetike) in večanje socialnih nenakosti. Za oba trenda se že ve, da sta dolgoročna in prevladujoča, zlasti v sodobnih družbah. Njuna kombinacija pomeni, da bo na voljo vse več postopkov za odpravljanje in preprečevanje bolezni – vse bolj verjetna so celo pričakovanja o podaljševanju življenja – hkrati pa je jasno, da bodo zaradi naraščajočih stroškov take usluge dostopne le na trgu (za državo so že zdaj predrage). Torej namenjene manjšini in ne večini.

To je le nekaj poudarkov, da resno vzamemo pomisleke o sami ustreznosti pojmov, kot so staranje in starost. Smiselnost njihove uporabe, kot rečeno, problematizira že samo podaljševanje življenjske dobe in naraščajoča heterogenost kategorije, ki ji rečemo starostniki. Ob tem pa gre še za dodaten premislek: starost ni le biološki, kulturni, ekonomski in socialni pojav, temveč tudi fenomenološki. Če to zanemarimo, je lahko že sama uporaba pojma »starost« zavajajoča. Kaj sploh pomeni biti star ali ostare? S fenomenološkega vidika se pri odgovoru na to vprašanje zaostrijo trije problemi:

1. vprašanje *biti* (star)
2. vprašanje *starosti* (koga ali česa)
3. vprašanje *časovnosti* kot konteksta, v

Tabela 1: Delež oseb, starejših od 65 let, ki imajo probleme z naslednjimi aktivnostmi

<i>Težave z osnovnimi opravili:</i>		<i>Težave s samostojnostjo pri:</i>	
prehranjevanje	2%	težja gospodinjstva opravila	24%
uporaba stranišča	4%	nakupovanje	11%
oblačenje	6%	lažja gospodinjstva opravila	7%
premikanje (npr. s postelje na stol)	8%	priprava obrokov	7%
kopanje	10%	upravljanje z denarjem	5%
hoja	19%	telefoniranje	5%

katerem mislimo koga ali kaj, ko uporabimo sintagmo »biti star«.

Čeprav gre za zahtevna vprašanja, jih bom tu le na kratko omenil, ker mislim, da se jih je dobro zavedati tudi pri konkretnem delu z ljudmi. S tem zavedanjem se namreč lažje izognemo predsodkom.

Ad 1. Prvi problem je v tem, kar npr. Heidegger povezuje z »oskrbovanjem« kot osnovno človekovo usmerjenostjo »biti-v-svetu«. Oskrbovanje je v tesni zvezi s »priročnostjo«, oboje pa z načini in napotili, ki konstruirajo svet okrog nas, vključno z nami. Enostavneje rečeno: to, kar je moja eksistenca – tj., kar jaz dejansko sem, kako razumem sebe in kaj lahko postanem – to je vselej določeno že s tem, kje sem in kako sem oz. kaj počnem. Z odnosom do priročnosti določam svojo eksistenco in tudi narobe: priročnost, ki me obdaja (kot navzočnost sveta, v katerem sem), določa mojo eksistenco. Če uporabljam kladivo (= vidik priročnosti) za to, da druge tolčem po prstih, sem nasilnejš (= eksistiram kot nasilnejš); če kladivo uporabljam za to, da tolčem po žeblih in izdelam mizo, sem mizar. To pomeni, da tisto, kar naredim in kako to naredim (iz samega sebe, drugim, sebi), je odvisno:

- od mene, kako se sam odločim
- hkrati je odvisno od konteksta, v katerem sem (npr., ali imam na razpolago kladivo ali kaj drugega)
- odvisno pa je tudi od tega, ali se v danem kontekstu zavedam, da je izbira odvisna od mene, ali pa se sploh ne sprašujem o tem in se izbiri odrečem že s tem, ko se je sploh ne zavedam.

Zaradi izpostavljenosti priročnosti, ki je eden od osnovnih načinov (po Heidegru: »eksistencialov«) seznanjanja s svetom, se nam večkrat zgodi, da se sploh ne sprašujemo o svojih zmožnostih. Ker je kladivo pri roki, ga pač uporabim, ne da bi se vprašal, zakaj ga sploh potrebujem in v čem je smisel (ne)uporabe; analogno – ko bomo do konca razbrali človeški genom, bomo z njim tudi manipulirali, ker pač lahko to naredimo, ne glede na vse pomisleke itn. Vse, kar postane izvedljivo, se tudi izvede. Ta duh človeku ni ušel iz steklenice šele v zadnjem stoletju. Njen zamašek se je izgubil

že tam nekje v samih začetkih učlovečenja – izgubil zato, ker ga je človek odvrigel, saj je bilo to priročno z vidika oskrbovanja.

In ena od takih priročnosti je tudi kategoriziranje, s katerim lažje manipuliramo s karakteristikami, ki nas zanimajo, npr. s karakteristikami določene skupine ljudi, ki jim pravimo »stari«. Nevarnost, ki iz tega izhaja, je v tem, da zaradi priročnosti zane-marimo vse druge, tudi izvirno pomembne (bitne) lastnosti ljudi. To se zgodi, kadar nas ne zanima *človek*, ki ima svoje take ali drugačne probleme (ker je star), ampak nas zanima *star* človek, ker ga želimo oskrbeti (ker ima probleme, tipične za staro populacijo). Celo na ravni izjave lahko znotraj iste sintakse pride do premika, ko z oskrbovalnim vidikom prekrijemo vse druge, tudi tiste najpomembnejše, npr.:

A: »Janez je *star* 70 let; treba mu je *pomagati*...«

B: »Janez je star 70 let; treba *mu* je pomagati.«

Nevarnost je, da poudarki v izjavi tipa A spodrinejo poudarke, izpostavljene v izjavi tipa B. Priročnost uporabe pojma *star* (ko npr. razpravljamo o načrtih socialne oskrbe) nas lahko zavede, da Janezovo eksistenco (*tisti je*) in osrednji smisel pomoči (namenjene *njemu*) reduciramo na nekaj nepopolnega, kar niti v stavku ne more stati samo zase. Besedici *je* in *mu* ne moreta stati sami zase zato, ker ostaneta z izpraznjenim pomenom takoj, ko odmislimo njuno navezo z drugimi obeležji, ki v varianti A veljajo za najpomembnejša (»star«, »70 let«, »pomagati«). Besedici *je* in *mu* – centralni govorni označevalki Janezove eksistence – postaneta nepomembni zaradi osredotočenja na oskrbo. Ko se to zgodi, gledamo na Janeza le še kot na *starca*, katerega »tubit« je starost; da Janez je, da obstaja, je zdaj reducirano le na to, kar velja specifično za starost z vidika oskrbovalnega namena. In v skladu s tem se tudi obnašamo. Skratka, poudarek je na tem, da ni problematična oznaka ali številka, ki jo damo konkretni osebi. To je še vedno vidik priročnosti, ki se mu ne moremo izogniti in ki tudi ni nujno škodljiv (zato v zdravniški čakalnici dobimo številko, s pomočjo katere vemo mi in zdravnik, kdaj bomo na vrsti – brez te

številke se ne moremo zvrstiti na pregled in tudi sam režim s številkami je smiseln, racionalen). Problem nastane takrat, če smo tudi obravnavani kot številka, ne pa kot oseba s konkretno eksistenco.

A v tem opozorilu ne gre za to, da bi apelirali na humanost, etiko, pristen odnos, bonton, sploh pa ne gre za moraliziranje. Tudi ne gre za pozivanje k takim strokovnim veščinam, s katerimi bi človeka obravnavali bolj kot osebo in ne kot kategorijo ali številko. Težava je hujša. Smisel Heideggrove analize je v tem, da je že sama *struktura sveta*, v katerem smo (»biti-v-svetu«), take narave, da nas zaradi svojega oskrbovanja sili v površno obravnavo, tj., v površnost do svoje eksistence in do eksistence drugih. S to strukturo smo vselej determinirani že, ker sploh smo (kot bivajoče) in ne šele po tem, kako ravnamo. Naslednje opozorilo pa je, da nas taka (priročnostna) struktura sveta zgolj *sili* – ne pa odloča. Znotraj te sile se odločamo vselej mi sami, celo takrat, ko se o tem ne odločamo (ker smo npr. površni). Humanejše veščine in boljše tehnike so potrebne, a niso odločilne. Kajti že iz vsakdanje izkušnje vemo, da je najprej odločilna odločitev, ali bomo sploh posegli po drugačnih tehnikah – pred to začetno odločitvijo pa je razmislek o tem, kaj počnemo in kaj smo. V zvezi s tem razmislekom zato Heidegger govori o *skrbi* kot temeljni strukturi tu-bitu.

Ad 2. Videli smo, da je uporaba kategorije »star«, »starostnik«, »ostarel« nevarna takrat, ko prekrije bitne lastnosti osebe, ki jo taka opredelitev zadeva. Problematična pa je tudi sama kategorija kot taka, tj., z vidika njenega pomena. Zakaj koga ali kaj opredelimo kot starega? Natančneje: kaj je tisto, kar koga ali kaj »dela« starega in zaradi česar se zatekamo k takemu opredeljevanju? Za primer vzemimo star predmet, razstavljen v muzeju. Po čem je ta predmet star in zaradi katerih lastnosti velja za zgodovinski predmet? Primer je Heideggrov, zato si pogledjmo način, kako išče odgovor na zastavljeno vprašanje in kje ga najde:

V muzeju shranjene »starine«, na primer domače orodje, pripadajo »preteklemu času«, obenem pa so vendarle navzoče v »seda-

nosti«. Koliko je to orodje zgodovinsko, ko pa vendarle še ni nekaj preteklega? Morda le zaradi tega, ker je postalo *predmet* historičnega interesa, muzealstva in narodopisja? A *historični predmet* lahko takšno orodje postane le, ker je samo na sebi nekako zgodovinsko. Vprašanje se ponovi: S kakšno pravico imenujemo to bivajoče zgodovinsko, ko pa ni nekaj preteklega? Ali pa imajo te »stvari«, čeprav so navzoče še tudi danes, »na sebi« vendar »nekaj preteklega«? So, navzoče stvari, tedaj še to, kar so bile? »Stvari« so se očitno spremenile. Naprave so »v teku časa« postale trhle in črvice. Vendar specifični preteklostni karakter, ki jih napravlja za nekaj zgodovinskega, ne izhaja iz tega minevanja, ki se nadaljuje še tudi med navzočnostjo v muzeju. Kaj je tedaj na orodju tisto preteklostno? Kaj so bile »stvari«, kar danes niso več? Še zmerom so določena uporabna orodja – toda zunaj uporabe. A če postavimo, da jih uporabljamo še tudi danes, kot na primer mnoge podedovane dele pohištva, ali tedaj še niso zgodovinske? Naj jih uporabljamo ali ne, vsekakor niso več to, kar so bile. Kaj je »preteklo«? (Heidegger 1997: 514; podč. v izvirniku.)

Naj nas ne zmoti, če zgornje govorjenje o starih predmetih navezujem na problematiko ljudi. Nelagodje, ki ga ob tem zaznamo, je bistveno. Kajti v obeh primerih imamo opraviti z vprašanjem, kaj je tista bitna lastnost staranja in starosti, zaradi katere s to isto besedo opredeljujemo tako ljudi kot stvari. Če namreč določeno kategorijo ljudi opredelimo z isto oznako kot določeno kategorijo predmetov, potem se lahko na enak način vprašamo, kaj je tisto specifično na njih, da jih tako opredeljujemo. Iz citiranega Heideggerovega spraševanja lahko razberemo štiri opozorila o tem, kar *ne* more biti specifičnost starih, čeprav se v vsakdanji govorici zmotno predpostavlja, da je:

1. specifičnost starih ni v kakšni objektivni danosti, zaradi katere bi spadali v pretekli čas (v zgodovino), saj so navzoči v sedanjosti, tu in zdaj; imajo pa, tako kot vsi mi, svojo preteklost;
2. specifičnost starih tudi ni v subjektivni kategorizaciji, kot jih pač mi (= mi

mlajši, mi delovno aktivni, mi v socialnem delu, statistika, socialna politika) samovoljno označujemo za stare;

3. prav tako ni specifičnost starih »minevanje«, se pravi, nekakšno stanje izgubljanja ali izgube, ko se v sedanosti znajdejo brez tistih značilnosti ali sposobnosti, ki so jih imeli nekdanj, pa so jih zaradi procesa staranja izgubili; izguba ne more veljati kot specifičnost starih zaradi (vsaj) petih razlogov:

a) ker ni konsenza in tudi ni povsem jasno, katere lastnosti so odločilne za uvrstitev v kategorijo starih in kaj velja za mero njihovega »minevanja« oz. slabljenja;

b) da slabitev, krnitev ali izguba nekkih lastnosti ne more biti glavni razlog za to, da koga opredelimo za starega, je razvidno že iz dejstva, da izmed vseh, ki jim je opešal vid, izmed vseh, ki se ne morejo premikati brez tuje pomoči, ki imajo psihične probleme, ki se težko prilagajajo na spremembe, ki imajo težave s samostojnostjo, ki so tik pred smrtjo itn. — med vsemi temi opredelimo kot stare le nekatere, drugih pa ne;

c) ker za nekatere lastnosti velja ravno narobe, da se s časom ali z uporabo krepijo ali celo dozori, ne pa slabijo;

d) ker takrat, ko se osredotočamo na neke določene lastnosti in njihovo slabljenje ali krepljenje, dobimo razlike, ki so večje med posamezniki znotraj iste kategorije kot pa med eno in drugo starostno kategorijo (razlika med sto let starim nepokretnim starostnikom in npr. stoletnikom Leonom Štukljem je večja kot pa med povprečnim starostnikom in povprečnim odraslim pripadnikom ali mladostnikom);

e) ker se o vseh štirih poudarkih (pod a, b, c, d) lahko na enak način sprašujemo za vsako starostno kategorijo, ne pa le za tisto nad 65 let;

4. specifičnost starih tudi ni v tem, da so »zunaj uporabe«, npr. izključeni iz trga delovne sile; kajti tudi v primeru, da so zaposleni honorarno ali pa v sivi ekonomiji, jih še vedno opredeljujemo kot stare, hkrati pa vsch ostalih, ki so dejansko brezposelni ali pa za delo nesposobni, ne opredeljujemo kot starih.

Vrnimo se k Heideggrovemu vprašanju s konca prejšnjega citata: »Kaj je 'preteklo'?« Njegov odgovor: »Nič drugega kot svet,

znotraj katerega so stvari, spadajoče v neko sovisnost, nastopale kot nekaj priročnega in bile uporabljene s strani oskrbujoče, v-svetu-bivajoče tubiti. Tega sveta ni več. Še zmeraj pa je navzoče znotrajsvetno tega sveta« (*ibid.*).

S tem se približamo odgovoru na vprašanje, kaj je na tistem muzejskem predmetu »preteklega« in zakaj velja za starega. To je bivši način uporabe tega predmeta v svetu, ki ga zdaj ni več. Še vedno pa je navzoče »znotrajsvetno« tistega sveta. Kako? Prek predmeta, ki je navzoč tu in zdaj. Čeprav starinski baročni svečnik iz 17. stoletja, recimo, še vedno uporabljamo za razsvetljavo pri vsakodnevnih opravilih, je ta svečnik še nekaj drugega kot pa običajni svečnik iz trgovine. Z njim si svetimo na enak, čeprav ne na isti način. Presežek starinskega svečnika nad navadnim je v tem, ker nam je z njegovo bleščavo (funkcioniranjem) zdaj navzoče svetljenje (sveta), kakršno se je dogajalo v 17. stoletju. Seveda, še enkrat, ne gre za isto svetljenje svečnika kot nekoč: naša senca, ki jo starinski svečnik povzroča na steni, je seveda drugačna od sence tistih, ki so bili z njim osvetljeni v preteklosti, prostor je drugačen, zrak ni isti, dogodki so drugi itn. A izgorevanje svečnika, že njegova navzočnost in bitna zmožnost, da sveti, če ga prižgemo, je ista navzočnost, ki je bila pričujoča tudi takrat, ko so si z njim svetili v 17. stoletju.

Naj znova spomnim, da se tu ne sprašujemo o primerjavi stvari z ljudmi in da ne primerjam svečnika s človekom. Gre za vprašanje staranja in starosti, ki je skupno vsemu, kar je, stvarjem, živalim in ljudem, tako socialnim združbam kot mitološkim strukturam z bogovi vred. Staro je tisto, kar je bilo nekoč v drugačni uporabi kot zdaj in kar s svojo navzočnostjo — tu in zdaj — priča o so(od)visnosti preteklosti s sedanostjo. Zato Heidegger to, kar je staro, oziroma bit tega, zaradi česar nekaj velja za staro, opredeljuje z izrazom »tubivšujoče« (*op. cit.*: 515). Skratka, ne gre za iztrošenost, nefunkcionalnost ali manjvrednost česa ali koga, ki velja za starega. To ni bitno obeležje starosti; ti predsodki se producirajo zato, ker omenjeno oznako površno enačimo z eno tistih zmot, na katere sem opozoril v

zgornjih alinejah. Poudarek ni na manku, ampak na presežku, ki omogoča zvezo med preteklim *in* sedanjim *in* prihodnjim.

Starost je modus časovnosti. Z njo pa je povezana tretja vrsta problemov, ki so pomembni tudi pri delu s starimi. Pozneje bomo videli, da se z istimi vprašanji, ki jih načenjamo v naslednji točki, ne ukvarja le fenomenologija, ampak že tudi socialno delo. Poglejmo torej, zakaj je časovnost pomembna, hkrati pa problematična v vsakdanji govorici.

Ad 3. Heidegger opozarja na problem, ki ga je po njegovem zakrivila stavčna teorija in teorija sodb, ko je ontološki smisel tistega »je« zmalčila v kopulo (gl. *Ad 1*). V zvezi s tem je nastala zmota tudi okrog pomena »star«, ki se uporablja, grobo rečeno, bolj za stigmatiziranje bivajočega kot pa za razumevanje časovnosti. Zakrito je ravno to, za kar pri vsej stvari gre, namreč presežek kot zveza med preteklim, sedanjim in prihodnjim. Časovnost je enotnost preteklosti, sedanjosti in prihodnosti, to pa je temelj razumevanja vsega, kar je, kar biva. Zato je Heidegger svoje osrednje delo tudi naslovil *Bit in čas*. Zakaj je časovnost podlaga razumevanja?

Razumevanje primarno temelji v časovnosti /.../ Časenje ne pomeni kake »sosledice« ekstaz. Prihodnost *ni kasneje* kot bivšost in ta *ni prej* kot sedanjost. Časovnost se časi kot bivšostna-upričujočevalna prihodnost. (*Op. cit.*: 474; podč. v izvirniku.)

Kako razumeti citirano formulacijo in zakaj je tako razumevanje časovnosti sploh pomembno? Najprej odgovor na drugi del vprašanja: razumevanje časovnosti je pomembno zaradi svoje lastne eksistence in eksistence drugih. Eksistirati pomeni, da poskušamo razumeti bit (mene ali pa drugih, tukaj in zdaj, z vsem, kar me trenutno obkroža, vključno z vsemi potenciali). Če poskušam razumeti svojo bit, se moram ozreti tudi nazaj in se vprašati, zaradi česa sem, kakršen sem, in kaj bi bil zdaj, če bi v preteklosti ravnal drugače; oziroma, kaj bi pridobil ali izgubil, če se mi ne bi zgodilo, kar se mi je. Krajše rečeno: eksistirati vključuje tudi interes za evalvacijo lastne

preteklosti, brez katere mi je zastrta sedanja eksistenca. In enako se sprašujem tudi o prihodnosti, saj si z ignoranco do vprašanj, kaj želim, po čem stremim itn., zaprem možnost samorefleksije v sedanjosti. Tega premisleka prav tako ni mogoče reducirati na spraševanje, kako sem funkcioniral v posameznih vlogah (poklicnih, družinskih, prijateljskih) ali kako bom to počel v prihodnje. To ne zadostuje. Zaustaviti se pri tem je enostransko, ker sem kot oseba vselej še nekaj drugega in presežnega od socialnih vlog, ki jih opravljam. Razmišljati le o svojih vlogah je vidik oskrbovanja, v katerem ostajam, če ga ne presežem. Eksistirati zato pomeni poskušati se razumeti v celoti, tj., v svoji biti in iz nje. Razumevanje v celoti pa vključuje, kot rečeno, tako pogled nazaj kot naprej:

Bodi to, kar si, pomeni: prevzemi nase svojo vrženost v *tu* svoje končne biti-v-svetu in bodi to, *kar si zmerom že bil*, na samolasten način. (Hribar 1993: 335; podč. v izvirniku.)

Moja preteklost je navzoča v sedanjosti in oboje je podlaga nadaljnjega razvoja. Časovnost je ta odločilna zveza, zaradi katere ne morem v prihodnosti narediti iz sebe ničesar, kar ne bi bilo prav v ničemer povezano s sedanjostjo, ki je (tudi) akumulacija moje preteklosti. V tem smislu prihodnost »ni pozneje«, kot pravi Heidegger, ampak je na neki način že tu; in tudi bivšost »ni prej kot sedanjost«, saj je bivšost še vedno sestavina sedanjosti, ki je odločujoča za prihodnost. Zato bivšost ni (minula) preteklost, bodočnost ni (oddaljena, še nezgodena) prihodnost in tudi zdajšnjost ni sedanjost v smislu odsotne preteklosti in prihodnosti. Našteti izrazi označujejo posamezne »ekstaze« (izpostave) časa in od tod Heideggrov poudarek, da »časenje« (= dogajanje časovnosti) ni nikakršno sosledje njegovih ekstaz na način »najprej ena, potem druga, nato tretja«. Hribar celo dodaja, da slovenski jezik omogoča jasnejšo terminologijo za izražanje razlik, o katerih govori Heidegger. Ta Hribarjeva opozorila o označevanju časovnosti (Hribar 1993: 335) shematsko združujem v tabeli 2.

Tabela 2: Časovnost kot troedinost ekstaz

ČASOVNOST KOT ENOTEN FENOMEN (kot <i>enotnost</i> ekstaz)	BIVAJOČE-SEDANJUJOČA PRIHODNOST	VULGARNO RAZUMLJENA ČASOVNOST (kot <i>sosledje</i> ekstaz)
<i>bodočnost</i> bodi to, kar si	biti-(si)-vnaprej	<i>prihodnost</i> bom, kar nisem (bil)
<i>bivšost</i> sem, kar sem bil	biti-že-v-(svetu)	<i>preteklost</i> kar sem bil, nisem več
<i>zdajšnjost</i> sem, kar sem bil in kar bom	biti-pri-(znotraj-svetno bivajočem)	<i>sedanjost</i> sem, kar še nisem bil in kar več ne bom

Iz tabele vidimo, da vulgarno razumljena časovnost, s kakršno imamo opraviti v vsakdanji govorici, implicira povsem drugačna vprašanja (desni stolpec) kot v primeru, če izpostave časovnosti razumemo za enoten fenomen. Levi stolpec opozarja, da bodočnost vsebuje tudi bivšost, medtem ko se zdajšnjost dogaja kot bivajoča prisotnost obeh. Na to pozabljamo, ker nas izraza prihodnost in preteklost zavajata, saj sta v običajni govorici prepogosto rezervirana za označevanje nečesa, česar ni (še ni, oziroma, ni več). Pri tem se nam izmika, kar že je (tu in zdaj) in kar je nerazdružno povezano z drugima dvema izpostavama časa. To velja tako za kamnine, rastline, strukturo vesolja kot za razvoj posameznika in družbe. Od tod poudarek, ki ga v poglavju »Temeljni ustroj zgodovinskosti« Heidegger zapiše že v uvodu, namreč, da se zato »interpretacija zgodovinskosti tubiti v temelju izkaže le kot konkretnjša razdelava časovnosti« (Heidegger 1997: 517).

Kaj se zgodi, če tega ne vidimo? Če preteklost, sedanjost in prihodnost razumemo zgolj kot izključujoče zaporedje v smislu: ne več / zdaj / še ne? Kaj se zgodi s tako razumljenim časom v neizbežnem kontekstu, kjer smo izpostavljeni oskrbovanju in priročnosti?

Z vidika priročnosti je vse, kar je preteklo, neuporabno, torej nepomembno. Tudi prihodnost je nepomembna, ker je sploh še ni, oziroma, kolikor se sploh oziramo naprej, to počnemo le z vidika sedanjosti kot trenutnosti: le to, kar imam zdaj za potrebno, računam, da mi bo tudi v prihodnje. Če se oziram v zgodovino, produciram npr. le tako zgodovinopisje, kot ga potrebujem zdaj; zgodovino reduciram na

oskrbovanje zdajšnjosti, vse drugo me ne zanima. Isto je s predmeti in ljudmi, ki jih opredelim za stare v kontekstu vulgarno razumljene časovnosti – kolikor jih sploh še potrebujem, jih imam le za ostalino preteklosti, za relikv. Redukcija preteklosti na relikv predpostavlja ravnanje, ki v celoti zapade oskrbovalnosti. Če namreč preteklost velja za minulost (saj je ni več), se tudi do stvari in ljudi – kot relikvov – obnašam enako kot do preteklosti. Ali jih ignoriram ali pa imam do njih povsem drugačen odnos kot do vseh ostalih tukajšnjih stvari, ki so mi (kot sedanje) bolj pomembne, saj so uporabne. Česar ne uporabim, je z vidika uporabnosti nevidno, oziroma, za nevidno naredim vse, česar ne uporabljam, kar pomeni, da zavrzem (na odpad) oz. odložim v skladišče (na podstrešje, v muzej, v izolirane institucije). S tujko se temu reče *ageism*, ki ima enak pomen kot rasizem, seksizem ali etnocentrizem. Gre za diskriminacijo.

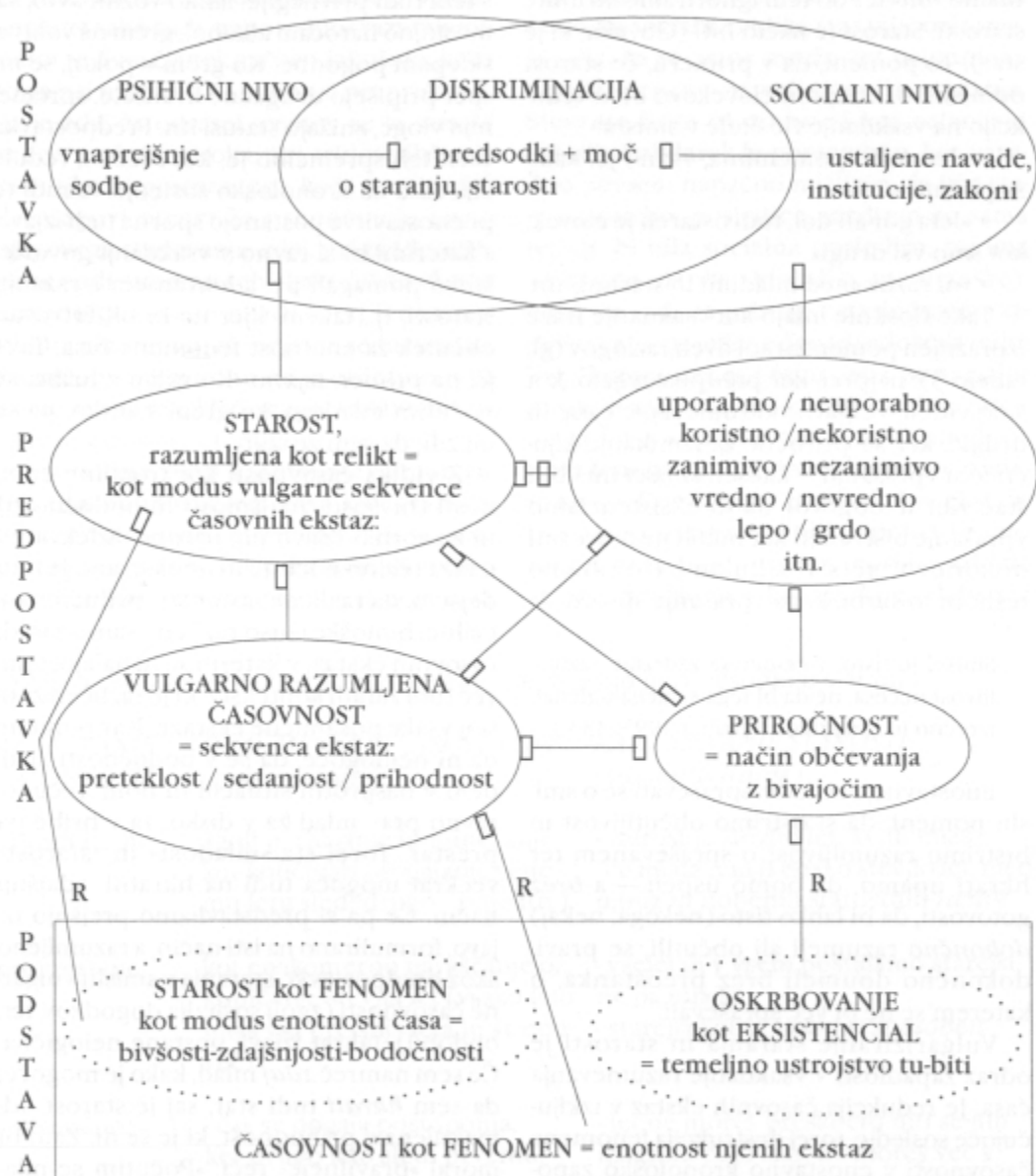
Tu velja izrecno opozoriti na razliko – ki je z vidika socialnega dela in družbenih odnosov odločilna – med diskriminacijo, zmoto in predsodki. Diskriminacija sicer res največkrat vsebuje predsodke in zmote, nista pa vsaka zmeta in predsodek že tudi diskriminatorna. Zmeta je najmanj nevarna redukcija (ljudi, stvari, sveta), ker temelji na predpostavki resnice v smislu empirične preverljivosti. Če gre samo za zmeta, jo je mogoče korigirati s protidokazom. Ko pa se napačna stališča tudi z dokazi ne morejo spremeniti, imamo opraviti s predsodki (tj., s tako pred-sodbo o kom ali čem, ki se ne ozira več na dejstva). Ker predsodki niso nič drugega kot zmote, »osvobojene« empiričnega preverjanja, jih ne moremo korigirati z empirično evidenco, ampak z

vrednotami. Zato se predsodkom ne moremo izogniti s poučevanjem, ampak s prizgojo drugačnih vrednot, oziroma, s prizgojo, kadar želimo že obstoječe predsodke spremeniti (torej s socializacijo). V odnosu do živih bitij učinkujejo predsodki sami po sebi kot diskreditacija, ne pa še kot diskriminacija. Če verjamem, da so ženske manj vredne od moških, črnci manj pametni od belcev, starejši manj sposobni od mlajših, jim jemljem veljavo, ugled in dostojanstvo (»kredibilnost«), ni pa rečeno, da jih diskriminiram. Diskriminacija je, če imam moč, da tako tudi ravnam. V vsakdanjosti smo vsi polni zmot in predsodkov, navsezadnje je že taka struktura vsakdanjega življenjskega sveta, saj je zanj značilno, da ga konstruiramo in vzdržujemo s pomočjo raznih tipizacij (Berger 1988). Temu se ne moremo popolnoma izmakniti – lahko pa to reflektiramo. Zares nevarna je v socialnih interakcijah moč, *spojena* s predsodki in zmotami.

Ageism je diskriminacija na podlagi razločitve med bolj ali in manj starim (ostarelim / mladim; še-nekoristnim / koristnim / že-nekoristnim), ki je take vrste, da nekomu škodi, drugemu pa koristi. S fenomenološkega vidika se izkaže, da izvirni problem zapostavljanja po starosti (*ageism*) ni na ravni pravic. Socialna pravila privilegiranja in deprivilegiranja in njihove posledice (*ageism*) so vselej že *izvedena* pravila. Njihova predpostavka je vulgarno razumljena časovnost (mišljena kot sekvenca njenih ekstaz) in vulgarno razumljena starost (kot neuporabnost). A tudi ta *izvirna predpostavka* še ni izvirna v bitnem smislu. Je še vedno zgolj *predpostavka*, ki je sicer izvirna le z vidika nadaljnjih izpeljav (npr. za tvorbo predsodkov in za njihovo spajanje z močjo, tj., za diskriminiranje), ni pa izvirna v smislu izvira, osnove oz. temeljne podstave, fundamenta. Tisto, kar je res *izvirno* in rabi za podstavo vseh drugih predpostavk, predsodkov in pravil, je (če uporabim Heideggrovo terminologijo) sama časovnost, ki se »časi« (odvija, dogaja) v kontekstu oskrbovanja in priročnosti. To je bitni izvir diskriminacije. Njeno strukturo ponazarjam v tabeli 3, ki jo je treba brati od spodaj navzgor, od izvira k višjim, izvedenim plastem.

Če fenomenološko razumevanje *ageisma* (kot diskriminatornega odnosa do starostnih razlik) izrazimo v sociološkem žargonu, pridemo do pojavnosti, ki je značilen za sodobne industrijske družbe. Ta pojav avtorja Michael Young in Tom Schuller opredelita s sintagmo »*age-locked society*«, se pravi, družba, togo spredalčkana po starostnih kategorijah (g. Giddens 1993: 615). Problem s sociološko refleksijo tega pojava pa je, da nas lahko zaradi enostranskih poudarkov zapelje. Ne zato, ker bi bili napačni, ampak zaradi reduciranja problemov z diskriminacijo le na oskrbovalni vidik, npr. na politiko enakih možnosti, na populacijsko in socialno politiko, na zakonodajo, preživitinske dodatke, upokojske plače, na število postelj v domovih za stare, na razvitost tržne ponudbe, neformalnega sektorja itn. Če so ti poudarki enostranski, to še ne pomeni, da niso nujni, koristni in priročni. Z njimi odpravljamo socialne napetosti, racionaliziramo izdatke, demonopoliziramo državo, spodbujamo novo ponudbo in krepiamo socialni kapital celotne družbe. Navsezadnje ni naključje, da se svarilo enega od zadnjih svetovnih socioloških kongresov glasi: največji problemi modernih družb bodo problemi s starostno generacijo in problemi z uničevanjem smeti.

Vendar je poanta tega razdelka drugače. Če je starost fenomenološko vprašanje (in ne samo biološko, kulturno, sociološko), potem je zanemarjanje tega vidika tem bolj škodljivo, čim bolj imamo opravka z neposrednim stikom z ljudmi. Eden od osrednjih vidikov socialnega dela kot specializirane profesije je tudi oskrbovanje. To pomeni, da moramo razvijati veščine in metode, skrbeti za uspešnost in hkrati za učinkovitost ponujenih storitev. Brez tega ni strokovnega socialnega dela – in prav v tem je tudi past: samo veščine niso dovolj. Metode in veščine, vključno s teorijo, so (po Heideggro) *tehnični* vidik zgodovinsko določenega načina, v katerem se razkriva bit. Zato je tehnika nujna (za oskrbovanje), hkrati pa tudi nevarna, če se ob tem spozabimo in reduciramo vse bivajoče (vključno s samim seboj) zgolj na uspeh in učinek, proizvodnjo in porabo. Tehnika je zapeljiva v tem smislu, da vse, česar se dotaknemo, razume-

Tabela 3: Fenomenološka struktura diskriminacije (*ageism*)

R = redukcija -> vulgarizacija

mo le še kot sredstvo, material, vrednost (ne pa vrednoto). Od tod tudi pogosta surovost moderne tehnike, ki vse in vsakogar uporablja kot surovino za izdelke. Zato ima npr. vsako novo zdravilo vrednost ne po tem, kolikim ljudem lahko pomaga in v čem, ampak zgolj glede na pričakovan tržni

učinek. Zato je aspirin cenejši od viagre, ta je cenejša od cepiv, vse skupaj pa je drobiž v primerjavi z genskimi odkritji, okrog katerih se že bije milijardni boj za patente.

Če pri socialnem delu s starimi zgubimo občutek za »biti star«, potem pozabimo, da ta fenomen najprej pomeni *biti* in šele

potem *star*. Enako pomembno pa je tudi, narobe, da fenomena »biti star« ne reduciramo samo na nekakšno abstraktno in spiritualno »bit« ter ob tem ignoriramo attribute starosti. Starost je način biti (človeka, ki je star). To pomeni, da v primeru, če starost odmislimo, zatajimo človekovo bit z redukcijo na vsakdanje floskule v smislu:

- »leta niso pomembna, važno je, kako se počutiš«

- »leta gor-ali-dol, tudi ostareli je človek, kot smo vsi drugi«

- »ni razlik med mladimi in starimi« itn.

Take floskule imajo kot vsakdanje fraze izprazenjen pomen zaradi dveh razlogov (gl. tabelo 3): najprej, ker predpostavljajo, kot smo videli, vulgarno razumevanje časa; in drugič, ker so priročne za izmikanje ključnemu vprašanju – kakšen *smisel* ima biti star. Ker je odgovor na to eksistencialno vprašanje bistven in ker nikoli ne more biti dokončen, se s floskulami izogibamo tesnobi in skrbi, ki ga vprašanje sproža.

Smisel je tisto, v čemer se zadržuje razumljivost nečesa, ne da bi tega samega ugledali izrecno in tematično. (Hribar 1993: 333.)

Enostavneje rečeno: spraševati se o smislu pomeni, da si ostrimo občutljivost in bistrimo razumljivost o spraševanem ter hkrati upamo, da bomo uspeli – a brez gotovosti, da bi lahko tisto (nekoga, nekaj) *dokončno* razumeli ali občutili, se pravi, dokončno doumeli brez preostanka, o katerem se ne bi več spraševali.

Vulgariziranje staranja in starosti je odraz zapadlosti v vsakdanje razumevanja časa. Je redukcija časovnih ekstaz v izključujoče sosledje, torej destrukcija fenomena časovnosti v enostavno kronološko zaporedje. Ta destrukcija je oskrbovalni refleks priročnosti, saj omogoča, da enim skupinam ljudi (iz iste starostne kohorte) pripišemo drugačne lastnosti, ki so večkrat tudi povsem nasprotni, kot pa drugim skupinam ljudi. Priročnost tega početja je, da omogoča zasedanje novih statusov in preazdelitev socialnih vlog. Na primer, ko dosežem 18 let, postanem naenkrat odrasel, saj nimam več 17 let in nisem več otrok. Odrasel sem zato, ker velja, da zdaj posedujem

neke bistveno drugačne kvalitete kot prej. Ker so pripisane kvalitete nekakšna legitimacija za opravljanje vlog, pridobim v zvezi s tem tudi privilegije: lahko vozim avto, samostojno naročam alkohol, grem na volitve, sklepam pogodbe. Ko grem v pokoj, se mi spet pripišejo drugačne kvalitete, spremeni vloga, znižajo statusi itn. Predpostavka vseh teh sprememb je, kot rečeno, redukcija časa na kronološko sosledje. Zaradi te poenostavitve postanejo sporne tudi izjave, s katerimi bi si ravno v vsakdanji govorici lahko pomagali pri adekvatnem izražanju starosti, tj., takem, kjer ne bi bil žrtvovan občutek za enotnost fenomena časa. Taka je, na primer, izjava: »Ko grem v hribe, se počutim mladega, ko grem v disko, pa se mi zdi, da sem že star«.

Z vidika časovnosti kot troedine enotnosti (bivšosti, zdajšnjosti in bodočnosti) ni z zgornjo izjavo nič narobe. Adekvatno izraža realno počutje in upoštevano je tudi dejstvo, da različne lastnosti (psihične, socialne, biološke) niso različne samo zaradi časovnih ekstaz, v katerih se nahajajo, temveč tudi zaradi konteksta, ki je različen znotraj vsake posamične ekstaze. Kar pomeni, da ni nemogoče, da se v bodočnosti znajdem v nasprotni situaciji in bom, recimo, ravno prav mlad za v disko, za v hribe pa prestar. Torej sta »mladost« in »starost« večkrat mogoča tudi na hkratni, zdajšnji način. Če pa si predstavljamo prejšnjo izjavo, formulirano na isti način, a razumljeno skoz predpostavko staranja v smislu vulgarnе časovnosti (zgolj sosledja dogodkov, let, obdobj), takrat izjava postane nelogična. Če sem namreč *zdaj* mlad, kako je mogoče, da sem *hkrati* tudi star, saj je starost odmaknjena v prihodnost, ki je še ni. Zato bi moral »pravilneje« reči: »Počutim se mladega, a v disko pač ne hodim...« – kar pa je seveda povsem druga in drugačna izjava. Skratka, sekvenčno razumljena časovnost vsiljuje svojo logiko razmišljanja, svoj način izjavljanja in tudi svojo podobo staranja.

Zavest o problemih s časovnostjo se vse bolj krepi tudi v socialnem delu. Stanley Witkin (1999) piše v ameriški reviji *Social Work* o istem problemu. Sicer se ne opira izrecno na fenomenološko izpeljavo, a z navezavo na lastno izkustvo staranja pride

do enakih sklepov. Tudi njemu se zdi zava-
jajoča predpostavka (in za odnos do stara-
nja stigmatizirajoča) o nekakšni zaporedno-
sti časovnih enot, ki da samoumevno pote-
gnejo za sabo tudi »zaporedno« razumljeno
staranje. Svoj članek začne z izkušnjo, kako
so ga pri njegovih 13. letih vsi prepričevali,
da je zdaj že odrasel, čeprav se je sam še
vedno počutil otroka. Pri tridesetih se je
počutil zelo postaranega, ko je prvič videl,
da njegovi otroci že prenočujejo izven
njegovega stanovanja; zdaj, pri petdesetih,
pa se čudi samemu sebi, kako lahko človek
tako dolgo ostane mlad. Torej fenomena
staranja in starosti ni mogoče reducirati na
kronologijo. Ravno tu pa je običajno (vul-
garno, kot bi rekel Heidegger) razumevanje
časa nevarno: ker omogoča predsodke. Ti
se vzdržujejo zlasti s samoumevnim in ru-
tinskim pojmovanjem časa kot kvantita-
tivne, progresivne, sekvenčne in singularne
danosti – in ravno od tod predsodki tudi o
staranju. Kako Witkin razume te povezave,

prikazujem v tabeli 4, kjer shematsko
povzemam glavne poudarke iz njegovega
članka.

V naslednjem razdelku se bom omejil
samo na socialne vidike staranja, oziroma,
še ožje, na socialne mreže kot najpomem-
nejši, čeprav ne edini vidik staranja.
Staranje bom obravnaval kot relacijski
učinek. Poudarek je pomemben, ker nava-
dno povsem napačno mislimo, da ima sta-
rost socialne posledice, medtem ko sama
naj ne bi bila socialna posledica, saj ima
asocialne vzroke (biološke, medicinske).
Sicer pa tudi za pristop v naslednjem raz-
delku velja, da je še vedno le redukcija redu-
kcij (kompleksnega fenomena na socialni
pojavi, socialnega pojava na mrežne inter-
akcije). Enostranska obravnava kompleks-
nega fenomena ni nujno napačna, je pa ne-
celovita. Ker nobena in nikakršna eksper-
tiza o starosti ne more biti popolna, so zato
potrebni različni prijemi, teorije, različne
stroke in različne izkušnje, ki nas lahko le

Tabela 4: Zveza med vulgarno razumljeno časovnostjo in predsodki o staranju

ZAZNAVANJE ČASOVNOSTI	RAZUMEVANJE ČASOVNOSTI (vulgarniziranje)	RAZUMEVANJE STAROSTI (stigmatiziranje)
kvantitativno	zgolj prehajanje in minevanje kot količinsko dogajanje (cne- mu letu sledi drugo, tretje itn.)	- starost je število let, ki jih imaš - če imata A in B enako število let, med njima <i>ni</i> nobenih starostnih <i>razlik</i>
progresivno	kot enakomerno naraščanje oz. kopičenje števila let (vsako leto imaš vsa prejšnja leta in še eno več)	- vselej in v vsem postajamo starejši, ne pa mlajši; - starejši kot si, <i>manj</i> si <i>sposoben</i>
sekvenčno	- čas se dogaja postopoma, ker drugo leto sledi prvemu, tretje šele drugemu itn. - nobene sekvence ni mogoče preskočiti	- let ne moreš preskočiti niti se jim izogniti: če si star, ne moreš več v disko, se ne moreš znova poročiti, zaposliti, rekreirati, izobraževati..., ker je že minil za to ustrezen čas - ignoranca tega pravila je simptom <i>nezrelosti</i>
singularno	čas se vedno dogaja kot nekaj posamičnega: pri 65 letih starosti imaš natančno 65 let, ne moreš jih imeti ne manj ne več	če kljub svoji starosti greš v disko, se znova poročiš, zaposliš... ti <i>gotovo ne bo uspelo</i> , ker nisi več to, kar si včasil <i>bil</i> , saj ne moreš več biti (tak)

bolj ali manj približajo razumevanju staranja in starosti. Zato sem se tudi toliko zadržal pri fenomenoloških poudarkih. Z njimi se pridružujem Witkinovi sklepni misli, kjer pravi, da njegov namen ni »vsiljevanje kakšnih partikularnih zaključkov, ampak poziv k razmišljanju o obstoječih opredelitvah starosti in o njihovih posledicah,« ki so lahko zavajajoče, če jih imamo za nekaj samoumevnega (Witkin 1999: 5119).

SOCIALNE MREŽE

Empirične raziskave kažejo, da so učinki socialnih mrež tesno povezani z zdravstvenim stanjem starih ljudi (vključno z nižjo smrtnostjo), s kardiovaskularnimi obolenji, z umrljivostjo zaradi raka in z nivojem funkcionalnih zmožnosti. V teh zvezah je potrjeno, da so socialne mreže varovalni dejavnik, seveda pa ne za vse v enaki meri. Učinek mrežnih interakcij je odvisen od različnih okoliščin, med katerimi so bistvene zlasti tri: dohodek oz. materialno stanje, fizična kondicija starega človeka in njegov spol. Od teh je materialni dejavnik še najbolj predvidljiv. Tisti z nižjimi dohodki so praviloma bolj izpostavljeni zdravstvenim tveganjem, imajo slabši dostop do zdravstvenih storitev, so pogosteje žrtev kriminalnih napadov (ker živijo v revnejših soseskah z višjo stopnjo kriminala) in imajo manj ustrezno prehrano (gl. Robert 1996). Zato je verjetno, da materialno slabše preskrbljeni bolj potrebujejo storitve socialnih mrež in so bolj prizadeti, če ostanejo brez njih, kot pa to velja za premožnejše. Pomanjkljiva vključenost v socialne mreže se torej lažje kompenzira z denarjem, ker si z njim olajšamo dostopnost storitev na tržni osnovi, čeprav tega ne gre posploševati. Nekateri opozarjajo, da je višina dohodka ključnega pomena predvsem takrat, ko gre za odločitve starejših, ki so zaradi odvisnosti od vsakodnevne pomoči postavljeni pred dilemo: ali še naprej ostati v lastnem gospodinjstvu ali pa se preseliti k otrokom, sorodnikom oz. v institucionalno oskrbo. Tu je pogosto materialni dejavnik izjemno, tako rekoč življenjsko pomemben, medtem ko je pri drugih vprašanih le malo pomemben

ali pa sploh ni. Ob tem tudi vemo, da se socialne mreže razlikujejo od formalnega trga (med drugim tudi) po tem, da večinoma delujejo na drugačne, nedenarne »pogone«. Torej je koristno upoštevati opozorilo, da je višina dohodkov pomemben faktor za uporabnike le v nekaterih, ne pa v vseh situacijah (gl. Doty 1998).

Podobno bi lahko sklepali tudi o fizični kondiciji: kdo, ki je zdrav v tem smislu, da ne trpi zaradi funkcionalnih omejitev in posledic kroničnih bolezni, je lahko povsem avtonomen v vsakodnevnih aktivnostih in torej manj odvisen od socialnih mrež, ali pa narobe. Ko se znižane fizične zmožnosti kombinirajo s pomanjkljivostmi v socialnih mrežah oz. z njihovo odsotnostjo, lahko to povzroči resne zdravstvene posledice. Te posledice so lahko povezane tudi s spolom. Razlike med moškimi in ženskami, (ne)vključenimi v socialne mreže, se različno povezujejo tako z učinki mrežnih storitev kot z zdravjem. Trditev, da je za starejšo populacijo zveza med spolom, mrežami in zdravjem pomembna, je precej verjetna – vprašanje pa je, na kakšen način. Gre za dve hipotezi, ki se zdita enako verjetni:

1. hipoteza. Ker so zaradi socializacijskih dejavnikov ženske verjetno bolj socialno spretni (tj., se bolje »znajdejo« v socialnih mrežah: jih lažje poiščejo oz. vzpostavijo, ko jih potrebujejo, jih uspešneje aktivirajo, vzdržujejo), so zaradi tega tudi suportivni učinki socialnih mrež *močnejši pri ženskah* kot pri moških. Bolj ko npr. razpolagaš z običajnimi veščinami, uporabnimi v gospodinjstvu, pogosteje ko vzdržuješ kontakte s sosedi in sorodniki (kar je v patriarhalni kulturi bolj domena žensk kot moških), več lahko tudi prispevaš in zato več dobiš nazaj. Drugače velja za moške, ki smo verjetno bolj instrumentalno nevešči (zlasti okrog gospodinjstva, kuhe, nege) in mogoče tudi vedenjsko (npr. težje poiščemo ali celo zaprosimo za osebno pomoč itn.). Vse to lahko na starost pomeni, da imajo socialne mreže močnejši učinek na ženske, ker se znajo z mrežnimi potenciali uspešneje soočati in jih bolj učinkovito izkoristiti od moških.

2. hipoteza. Zaradi istih razlogov lahko sklepamo tudi, narobe, da imajo *mreže*

močnejši vpliv na moške kot na ženske. Če se razlike v otroški socializaciji in v prevzemanju odraslih družinskih in poklicnih vlog odražajo med žensko in moškim tudi v starosti – in če velja, da so na starost socialne mreže pomembne –, potem so moški, ker so manj socialno spretni od žensk, tudi bolj ranljivi, če ostanejo brez mrežnega supporta. Lahko si predstavljamo, da je za žensko, ki na stara leta ostane brez moža, ki nima otrok in je brez stika s sorodniki, bolj verjetno, da bo svojo socialno izoliranost hitreje zmanjšala z vzpostavljanjem novih vezi (oz. z okrepitevijo obstoječih šibkih vezi), kot pa to velja za moškega v isti situaciji. Če je to res, potem je smiselno predpostaviti, da imajo socialne mreže večji učinek na moške kot na ženske, torej, da je razlika med zdravstvenimi posledicami tistih, ki so močnejše ali šibkeje vključeni v mreže, večja med moškimi kot med ženskami.

Zaradi verjetnosti, da razlike med spoloma učinkujejo prek socialnih mrež na zdravje, in ker ni jasno, ali se to dogaja bolj na prvi ali bolj na drugi način, so se v ZDA lotili raziskave na to temo. Primerjali so karakteristike 4.030 starostnikov in starostnic, starih med 70 in 79 leti, in prišli do naslednjih ugotovitev (gl. Unger 1999):

- da imajo socialne vezi močnejše učinke na moške in še zlasti na tiste moške anketirance, za katere je značilen nižji nivo osnovne fizične kondicije;
- da so učinki vdovstva na kardiovaskularno smrtnost močnejši pri vdovcih kot pri vdovah;
- kljub logični predpostavki, da materialno stanje (višina oz. »nižina« dohodkov) pomembno vpliva na izkoristek socialnih mrež in na zdravje, takega vpliva s to raziskavo niso mogli zanesljivo potrditi, zato gredo razmišljanja v drugo smer, namreč, da ima suport, ki ga starejše osebe dobijo v socialnih mrežah, bolj mediatorski kot pa moderatorski učinek na povezavo med njihovim dohodkom in zdravjem (na primer, oseba z višjimi dohodki lahko posredno več dobi oz. »potegne« iz mreže – s kakršno sicer razpolagajo tudi revnejši –, ker si lažje privošči transportne stroške, skupinske izlete in podobne aktivnosti, s katerimi se vzdržuje prisotnost v mrežah);

• nadalje se je pokazalo, da ni pomembno samo vprašanje, kateri dejavniki v socialnih mrežah zvišujejo oz. znižujejo supportivne učinke na mrežne akterje, ampak gre tudi za problem, da mreže različno učinkujejo na posameznike glede na njihovo obstoječo individualno fizično kondicijo (in ne le glede na spol); rezultati kažejo, da socialne mreže delujejo bolj protektivno na tiste, ki imajo nižji nivo fizične kondicije, čeprav koristijo tudi onim z višjo kondicijo, a v manjši meri.

Sposobnosti, ki jih tu imenujem fizična kondicija, so v raziskavi ugotavljali s t. i. Nagijevo fizično-funkcionalno mero, ki jo je oblikoval avtor Nagi leta 1976 in se po njem tudi imenuje. Gre za merjenje težav, ki jih imajo starostniki pri opravljanju petih nalog: potiskanje/vlečenje večjih stvari, poklekneni/upogibati se, dvigati/prenašati določeno težo, iztegniti/razširiti roke in pisati/držati manjše stvari. Zaznane težave pri opravljanju teh nalog respondenti (samo)ocenijo z eno od treh ocen, na tej podlagi pa se oblikuje Nagijev točkovnik v razponu od 0 do 5 točk, kjer večje število doseženih točk pomeni višjo stopnjo funkcionalne nesposobnosti oz. oviranosti. V naslednjega dveh tabelah, narejenih iz podatkov iste raziskave (*ibid.*), je razvidno, da je gostota socialnih mrež pomembna za zdravje žensk in moških, a za slednje še bolj kot za prve in za fizično manj sposobne še bolj kot za fizično bolj sposobne.

Torej, z večjim številom socialnih vezi se vsemboljšuje izmerjena funkcionalna sposobnost (= znižanje Nagi-točk), ženskam in moškim, tako tistim s podpovprečno fizično kondicijo kot onim z nadpovprečno, čeprav ne vsem enako. Največji učinki so pri moških in pri tistih v podpovprečnem fizičnem stanju. Osnovni poudarek pa je, da so pri starejši populaciji pozitivni vplivi socialnih mrež povezani že s samim številom socialnih vezi.

V najnovejši in največji raziskavi švedskih starostnikov pa so se ob kvantiteti *face-to-face* kontaktov osredotočili tudi na njihov izvor (gl. Lennartsson 1999). Gre za vprašanje, kaj konkretno pomeni trditev, da mreže vplivajo na bolezensko oz. zdravstveno stanje ljudi. Pokazalo se je, da je treba to

Tabela 5a: Razmerje med Nagijevim točkovnikom, spolom in številom socialnih vezi pri starejši populaciji

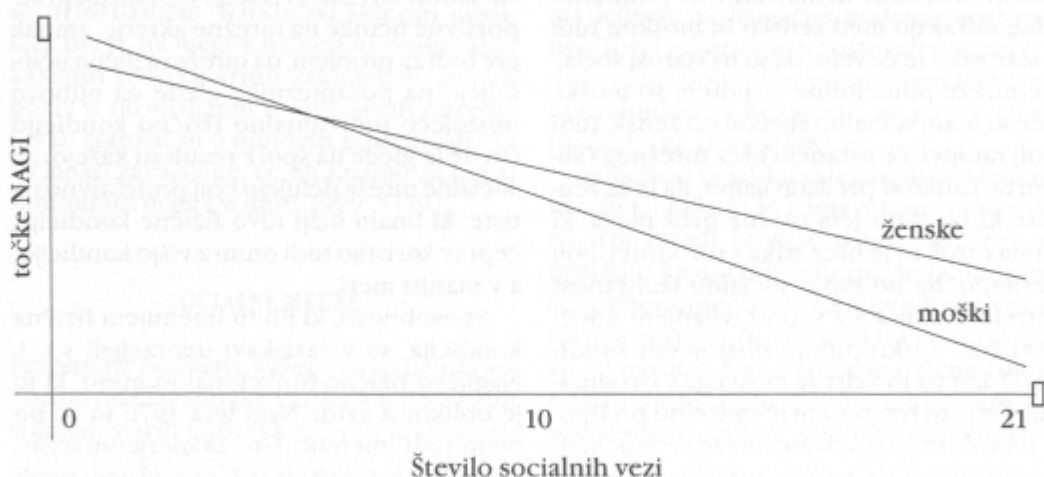
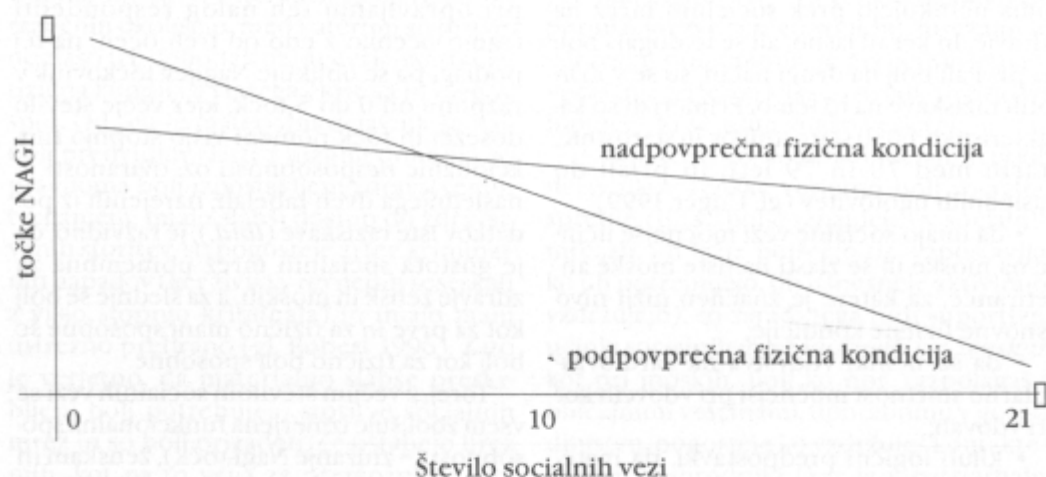

Tabela 5b: Razmerje med Nagijevim točkovnikom, osnovno fizično kondicijo in številom socialnih vezi pri starejši populaciji

trditev razumeti takole: pomembni so zlasti viri pomoči, ki (aktivirani skozi mreže) določajo učinke mrežnih vplivov. V raziskavo je bil zajet vzorec 537 ljudi, omejili pa so se na najstarejšo populacijo, staro med 77 in 98 leti. Socialno mrežo so v raziskavi instrumentalno opredelili kot število neposrednih kontaktov s tremi kategorijami: z lastnimi otroki (in/ali vnuki), s sorodniki in s prijatelji. Gre za vprašanja v smislu »kolikokrat in kako dolgo ste imeli stik z...«, odgovore na ta vprašanja pa so klasificirali v štiri skupine: vsakotedenski stiki, vsakomesečni

stiki, stiki vsak tretji mesec ali manj, odsotnost stikov. Zdravstveno stanje so merili na štiri načine: s samooceno o splošnem zdravstvenem stanju oz. počutju anketirancev, s spraševanjem o konkretnjših zdravstvenih težavah (v zadnjih 12 mesecih), z indikatorji problemov z obtočili (bolečina v prsih, visok pritisk, šibko srce ipd.) ter s funkcionalnostjo pljuč, ki so jo dobili z merjenjem pihanja. Gre za t. i. test PEF (*Peak Expiratory Flow*), s katerim izmerijo pljučno kapaciteto respondenta, ki je vdihnil in z vso močjo izdihnil zrak.

Potrjeno je, da je test PEF dokaj zanesljiv pokazatelj *telesne* zdravstvene kondicije, saj visoko korelira s problemi, kot so visok krvni pritisk, bolečine v prsih, funkcionalne omejitve, srčne kapi in umrljivost. Kaj so ugotovili, ko so tako opredeljeno zdravje primerjali s številom socialnih stikov in njihovim izvorom? Pokazalo se je naslednje (*ibid.*):

- logično pričakovanje, da socialni kontakti z otroki naraščajo sorazmerno s težavami starostnikov pri njihovih vsakodnevni opravilih, se v tej raziskavi ni potrdilo; frekvenca stikov z lastnimi otroki je neodvisna od instrumentalne pomoči, ki jo starostniki potrebujejo;

- ugotovljena pa je močna zveza med testom PEF in stiki z brati oz. sestrami in drugimi sorodniki: tisti, ki so brez tega vira kontaktov (tj., brez bratov, sester, sorodnikov), imajo nižje vrednosti testa PEF kot oni, ki imajo vsaj osnovne, čeprav redke tovrstne stike; iz tega bi lahko sklepali, da je za *telesno* zdravje odsotnost sorodnikov verjetno bolj kritična kot maloštevilnost stikov z njimi;

- podobno se je potrdila tudi močna povezava med nizko (samo)ocenitvijo svojega splošnega *psihičnega* počutja in med redkostjo stikov z najožjimi in drugimi sorodniki; to kaže na suportivni pomen socialnih mrež, ki zelo verjetno delujejo tudi v tem smislu, da se tisti, ki sorodnike sicer imajo, a so z njimi v redkih stikih, obojega tudi zavedajo, kar pomeni, da lahko neizpolnjeno individualno pričakovanje do možnih potencialnih stikov, ki se ne aktivirajo, potegne za sabo nižjo samoevalvacijo počutja;

- ugotovljena je zveza med odsotnostjo stikov s prijatelji in dramatičnim porastom psihičnih problemov in nižjih ocen na testu PEF; pokazala se je tudi rahla zveza med psihičnimi problemi, nizkim PEF in redkostjo prijateljskih stikov, a ta zveza ni bila statistično signifikantna: odločilna je odsotnost prijateljev.

Kljub ugotovljenim povezavam, ki so jasno potrjene, pa še vedno ostaja nejasno vprašanje, ali je obolevanje starejših ljudi predvsem posledica pomanjkanja socialnih mrež ali pa se jim mreže redčijo zato, ker niso zdravi. S križanji ostalih indikatorjev

in s sklicevanjem na druge podobne raziskave se Carin Lennartsson nagiba k prvemu sklepu – namreč, da je bolj verjetno, da ljudje telesno in psihično zbolijo *zaradi* pomanjkanja socialnih stikov, kot pa da bi manj kontaktirali zato, ker bi jih omejevali bolezenski simptomi. Torej je treba resno upoštevati možnost, da lahko imajo mreže pomembne »zdravilne« učinke (z nareko-vaji ali brez).

Z vidika te dileme je zanimiva tudi raziskava med starostniki v Kanadi, ki so uživalci psihofarmakov. V raziskavi, opravljeni v Montrealu, so primerjali 109 uživalcev zdravil s skupino 90 neuzivalcev. Starostni razpon obeh skupin je od 62 do 98 let, vsi pa so vključeni v program pomoči na domu. Z raziskavo so preverjali tri osnovne hipoteze (Perodeau 2000: 26, 37). Predpostavljali so:

a) da *so uporabniki psihofarmakov bolj anksiozni in depresivni* od neuporabnikov (depresijo so merili s posebnim vprašalnikom CES-D, kjer so anketiranci ocenjevali 20 ponujenih postavk s štiristopenjsko lestvico in si prislužili od 0 do 60 točk; anksioznost pa so merili s šestimi postavkami in podobno štiristopenjsko samooceno)

b) da *bodo uporabniki* teh zdravil *v večji meri* kot neuporabniki poročali o dvojem: o *pomanjkanju socialnih mrež* in o tem, da so se jim zgodili pomembni in *stresni življenjski dogodki* (v zadnjih 12 mesecih; gre za spisek 21 dogodkov, kakršni so npr. smrt zakonskega partnerja, nenadna finančna kriza, poroka oz. ponovna poroka ipd.)

c) da *bodo za uporabnike* zdravil v primerjavi z neuporabniki *značilne večje variacije v (samo)izraženi stopnji anksioznosti in depresije*, ki jo navajajo v povezavi s svojimi življenjskimi dogodki in objektivnimi in subjektivnimi učinki mrežnih stikov (pri tem je z objektivnimi učinki mrež mišljeno število socialnih stikov, npr. obiskov, stikov po telefonu, zakonski status, status v gospodinjstvu – se pravi, ali živijo sami ali še s kom –, možnost zaupnih stikov s kom, dostopnost neformalne pomoči, ko jo potrebujejo; s subjektivnimi učinki pa je mišljeno ne/zadovoljstvo s kvantiteto stikov, npr. občutek osamljenosti, samoocena o tem, ali obstoječi stiki »zadostujejo«, in

občutek pomanjkanja oz. trpljenja, če nimaš »zadostnega« števila stikov).

V raziskavi se je v celoti potrdila resničnost prve in tretje hipoteze, medtem ko se je druga hipoteza (b) pokazala za precej napačno. Uporabniki psihofarmakov *niso* bili izpostavljeni (v zadnjem letu) niti pogostejšim niti bolj stresnim življenjskim dogodkom kot neuporabniki in tudi socialne mreže, s katerimi razpolagajo, *niso* bile bistveno (signifikantno) drugačne od mrež neuporabnikov. Edina, a pomembna razlika med obema skupinama se je pokazala pri občutku osamljenosti: uporabniki zdravil so se v občutno večji meri pritoževali nad osamljenostjo. Natančneje, učinek obstoječih mrež (ki se, kot rečeno, med obema skupinama ne razlikujejo bistveno) so uporabniki zdravil samoocenjevali bolj kritično in to samo z dveh vidikov: z vidika izraženih »občutkov osamljenosti« in z vidika postavke »ne videti sorodnike in prijatelje tako pogosto, kot bi si želel« (= indikator subjektivnih mrežnih učinkov). To pomeni, da razlog za močnejše občutke osamljenosti in nezadovoljstva z obstoječo socialno mrežo ni zgolj v večji depresivnosti uživalcev zdravil glede na primerjalno skupino (hipoteza a), ampak tudi v tem, da so uživalci v večji meri kot neuživalci nagnjeni k bolj depresivnemu odzivanju na osamljenost, konkretno, v večji meri opredeljujejo obstoječo socialno oporo, ki jim jo daje mreža, za nezadostno:

Zdi se, da imajo uživalci zdravil večjo potrebo po socialnem suportu in so tudi bolj psihološko prizadeti kot neuživalci, če njihove potrebe niso zadovoljene tako, kot bi želeli. Pri tem objektivni kazalci (»število znanih ljudi, ki pridejo na obisk«, »dostopnost pomoči, ko si v krizi«) tudi vplivajo na stopnjo anksioznosti in depresivnosti uživalcev zdravil, a v zelo nizki meri. (*Op. cit.*: 37-38.)

Skratka, gre za poudarek, da so med uživalci in neuživalci pomembne razlike v stopnji psihiatričnih simptomov zato, ker so te razlike povezane predvsem s psihosocialnimi spremenljivkami. Na to opozarjajo tudi druge raziskave, npr. iz Teksasa, kjer so ugotovili, da je ravno samoocenjena

nezadostnost neformalnih mrež pri starejših tesno povezana z visoko stopnjo uživanja psihofarmakov (Eve 1981). Zato avtorja Perodeau in Galbaud du Fort zaključujeta svojo raziskavo z opozorilom psihiatrom, da uporaba psihofarmakov pri starejši populaciji nikakor »ni samo medicinsko vprašanje, ampak je lahko prav tako znamenje kroničnih psihosocialnih težav, ki izhajajo na primer iz močnih občutkov osamljenosti.« Torej bi bilo napačno, pravita, orientirati se samo na izbiro boljših zdravil in njihovih učinkov, ampak »bi morala biti intervencija pri starejših osebah bolj osredotočena na raziskovanje občutkov osamljenosti in na njihovo sposobnost, kako se s tem soočati. Koristno bi bilo tudi večje vključevanje družinskih članov v ta proces« (Perodeau 2000: 39). Zelo uporaben sklep ravno za socialno delo.

Če se spet navežem na prejšnjo raziskavo Carin Lennartssonove: gre za dva poudarka. Prvič, da je zdravstvena simptomatika starih najverjetneje odvisna zlasti od mrež (ne pa narobe), in drugič, da v mrežah niso pomembne samo storitve, ampak tudi njihovi viri. Verjetnost prve trditve povečujejo, kot smo videli, tudi ugotovitve o uživalcih psihofarmakov. Drugo trditev pa je potrdila že Lennartssonova. Dokazala je, da pri socialnih mrežah ni vseeno, kdo jih sestavlja in iz katerih virov prihaja pomoč. Pomembno je tudi spoznanje, da je vzdrževanje stikov s prijatelji še pomembnejše za zdravje kot stiki iz ostalih neformalnih virov in da zanemarjanje sorodnikov zagotovo ni bolj nevarno kakor to, da sorodnikov sploh ni več. Navsezadnje je nujno tudi upoštevati razlike med pomočjo samo (kot dejavnostjo), njenimi učinki (uspešnost + učinkovitost) in viri, iz katerih prihaja pomoč. Osrednji poudarek njene raziskave je ravno upoštevanje virov (sorodniki, prijatelji itn.), ki so lahko različni za enako vrsto pomoči. Podobna je tudi raziskava o intergeneracijskem aktiviranju virov, kjer je glavna ugotovitev, da se trije pomembni viri pomoči (razpoložljivi čas, bivalni prostor, ponujeni denar) ne prenašajo na enak način od otrok k ostarelim staršem (gl. Boaz 1999).

Najbolj simpatična raziskava o virih pomoči, ki sem jo zasledil v strokovnih

publikacijah, pa je poročilo, objavljeno v ameriški reviji *Nursing Homes* z naslovom »Dotik čarodejnosti« (Sherman 1999). Gre za kratko evalvacijo uspešno izvedenega eksperimenta v negovalno-zdravstvenem domu za stare v New Yorku. V tej megainstituciji z 816 posteljami imajo poseben oddelek za bolnike z Alzheimerjevo boleznijo, na katerem je 63 oseb. Odločili so se, da za oskrbo teh bolnikov izkoristijo prav poseben vir pomoči – pse. S posebnim programom so jih usposobili za različne tehnike spremstva, nadzorstva in pomoči z namenom, da varovancem minimalizirajo tveganja, ki izhajajo iz dezorientacije in pozabljivosti (ko se npr. pri beganju izgubijo), hkrati pa jim omogočijo občutek domačnosti in čustveno in socialno oporo (celo socialno oporo – ki je tipičen učinek socialnih mrež – so sposobni dajati psi!). Rezultati so bili čudežni, na kar opozarja tudi naslov, s katerim so objavljeni. Vsi načrtovani in želeni cilji so se uresničili; tu pa na kratko povzemam tudi tiste pozitivne stranske učinke, ki na začetku niso bili pričakovani in so razvidni iz izjav sorodnikov varovancev, ko so obiskali svojce ter komentirali uporabo psov:

Pes mi je pomagal priti na obisk. Zdaj se imam o čem pogovarjati s svojo materjo. Zdaj s sabo pripeljem tudi otroke, da vidijo psa.

Moj oče ljubi pse in še nikoli ga nisem videl tako srečnega.

Pes mi olajša celo priti na obisk. Z njim se lahko pogovarjamo, ga ljubkujemo in vsi

skupaj se počutimo boljše.

Moja mati zdaj več govori in na sploh je bolj vesela. S psom se pogovarja, ga cartta in se sprosti. Tudi mi smo imeli doma takšnega kužka.

Moj oče je kot preroben, ko je s psom. Je bolj zgovoren in nasploh videti bolj vesel.

Takih učinkov pri načrtovanju programa ni nihče predvidel. Vemo sicer, da je v bolnišnicah že kar običajna praksa, ko npr. hospitaliziranim otrokom priskrbijo plišaste medvede in to definirajo kot del terapije. Da bi pa kdo sofisticirano zdravstveno oskrbo starostnikov oplemenitil z živim kosmatincem in to argumentiral z večjo frekventnostjo obiskov in izboljšavo njihove kvalitete, tega pač ni mogoče predvideti. Zaradi neobičajne inovacije si lahko predstavljamo, da je bilo zaposleno negovalno osebje izrazito razdvojeno pred uvedbo psov na oddelek, kar je razvidno iz tabele 6. Da je kljub dvomom program zaživel, je gotovo zaslužna tudi splošna »klima« (organizacijska kultura, kot bi rekli menedžerji) te ustanove, očitno naklonjena eksperimentiranju. Če tega ne bi upoštevali, bi bil lahko eksperiment blokiran z banalnostmi, kakršna je, denimo, pomislek visoko izobraženega eksperta, ki se vsakodnevno v beli halji in belih copatah izogiba pasjim iztrebkom in pri tem ne ve, zakaj bi to sploh še prenašal. Kakšne so torej končne ocene programa?

Tabela 6: Mnenje strokovnega osebja o uvedbi »pasjega« programa na Alzheimerjev oddelek (*ibid.*)

VPRAŠANJA	ODGOVORI ZAPOSLENIH					
	Pred uvedbo programa		NEGOTOV	3 mesece po uvedbi pr.		
	DA	NE		DA	NE	NEGOTOV
Je pes lahko koristen na oddelku?	10	3	8	18	0	3
Ali pes lahko pomaga ljudem z demenco?	8	6	7	20	0	1
Ali lahko pes okrepi občutek domačnosti na oddeliku?	15	3	3	20	0	1

Program so tudi zaposleni ocenili izrazito pozitivno, čeprav so bili pred začetkom precej razdeljeni. Vključitev psov v institucionalno ponudbo je nazoren primer aktiviranja dragocenih virov pomoči, o kakršnih navadno sploh ne razmišljamo. Verjetnost ignorance je večja, če pozabimo na razliko med pomočjo in viri. Z razlikovanjem določene storitve od njenih (iz)virov pa smo bolj odprti za dodatne možnosti:

- za kombinacijo različnih virov za zagotavljanje enake vrste storitev, npr.: druženje (= storitev), ki ga lahko omogoči sorodnik, prostovoljec, strokovnjak, pes (= viri);

- za aktiviranje istega vira, namenjenega različnim storitvam, npr.: aktiviramo latentno prijateljsko zvezo (= vir), da zagotovimo uporabniku materialno ali osebno pomoč, sofinanciranje, nastanitev (= storitve);

- za kombiniranje različnih virov, namenjenih različnim storitvam, npr.: povežemo socialno službo, volontersko organizacijo, patronažno službo, osnovnošolsko kuhinjo (= viri), da starostniku na njegovem domu naredimo dostopne različne storitve.

Pri kom oz. kje iskati vire, kako jih aktivirati, optimalno kombinirati in za kakšen namen, ravno to je za socialno delo osrednji strokovni izziv. V tem je ena od ključnih posebnosti socialnega dela in po njej se najbolj razlikuje od drugih sorodnih profesij.

Mrežne analize so pomembne tudi za socialno politiko (čeprav ne ravno v smislu, kot bi si verjetno politiki želeli). Za Švedsko je znano, da gre za svetovni primer zgledno razvitega formalnega storitvenega sektorja, tako za tiste, ki so oskrbovani v institucijah, kot za one, ki ostanejo doma. Lennartssonova omenja tudi podatke, da stari ljudje na Švedskem niso le zelo zadovoljni z javnimi storitvami, ampak so tudi naklonjeni temu, da raje prejemaajo storitve iz javnega sektorja kot od svojih otrok. Hkrati pa, kot smo videli, prejšnja raziskava kaže (Lennartsson 1999), da stiki z otroki obstajajo in da niso instrumentalno obremenjeni oz. pogojeni z nujnostjo neformalne oskrbe. To pomeni, da skrb države in razvoj javnih

storitev za stare *ne* povzročata domnevnih odtujitvenih učinkov na medgeneracijske odnose, sploh pa ne sproža upada stikov, kar očitno velja celo za Švedsko, kjer je javni sektor najbolj razvit. Mogoče bi lahko skleпали celo takole: če starostnike oskrbujejo drugi, nesorodstveni in formalizirani ponudniki (npr. javni), je verjetno, da bodo tudi zaradi tega ohranili pogoste in pristnejše odnose s svojimi otroki. Vsekakor pa velja, da bodo tisti starostniki, ki so deležni pomoči svojih otrok in sorodnikov, še vedno potrebovali formalizirane storitve na nesorodstveni podlagi. Še več, nekatere raziskave celo dokazujejo, da »tam, kjer je več družinskih članov vpletenih v izvajanje pomoči starostniku, ravno tam pride tudi do pogostejše uporabe formalnih storitev« (Barrett 1999: 696). Torej je sklicevanje na nedotakljivost družinskih odnosov – v imenu katerih se naj bi država umikala s področja posegov v družino, da ne bi destruirala naravnih mrež itn. – napačen argument, ki diši po ideoloških investicijah (zlasti v smeri racionalizacije, tj., preusmeritve proračunskega denarja na druga področja in v smeri retradicionalizacije odnosov med generacijami itn.).

V Sloveniji sicer še nisem slišal, da bi kdo v imenu varovanja družinskih mrež zagovarjal umik države s področja skrbi za stare. So se pa že sklicevali na enako logiko, npr. pri otroških vrtcih (žena naj bo doma...) in pri reduciranju jasličnih oddelkov. Na obzorju je tudi vstop Slovenije v NATO, kar bo ob izgradnji cest zagotovo najdražji projekt, ki si ga bomo »samoumevno« privoščili v novi državi. Seveda s to razliko, da se ob vsakokratnem predimenzioniranju stroškov za ceste vsaj dogajajo javne polemike in parlamentarna prerekanja, v primeru vstopa v pakt NATO pa doslej nihče, niti iz oblasti niti iz opozicije, ni nikoli sprožil vprašanja, od kod bomo vzeli denar. Od kod vzeti denar vselej pomeni: komu ga vzeti! Ob tem pri nas ravno zdaj začnemo tudi povsem novo, dolgoročnejšo tranzicijo, ki ne bo nič manj usodna od vseh prejšnjih: tranzicija pokojninskega sistema. Tu se lahko veliko naučimo na napakah drugih. V Čilu so z reformo pokojninskega sistema afirmirali privatno-tržno logiko (kjer je

višina pokojnine odločilno odvisna od individualnih vložkov v času zaposlenosti), pri tem pa pozabili na spol kot pomemben dejavnik takih reform. Z reformo so s tem (sistemsko) povečali tveganje ravno za ženske. V nasprotju z moškimi je za ženske značilno, da imajo daljšo pričakovano življenjsko dobo, da se prej upokojijo, da prejemajo nižje plače, da zato od prejemkov manj odvajajo za pokojnino in da se težje vključujejo na trg delovne sile. Posledica so mihne in pogosto premajhne pokojnine (gl. Arenas de Mesa 1999). Skratka, tudi spol je pomemben dejavnik, ki mora biti izrecno upoštevana v socialno-političnih reformah.

Feminizem se je v prvi fazi boril za enako zakonodajo za vse, v druga faza se bori za enako uporabo zakonodaje na vseh področjih, v tretji fazi pa se bo bolj osredotočil le na nekatera področja in na posebne probleme. Eno od takih so nacionalne strategije za starejšo populacijo, saj je večina žensk tako med prejemniki kot med izvajalci pomoči. Poenostavljeno rečeno: staranje je sicer res spolno nevtralnno, a starost je ženskega spola. Kakšno težo ima ženski dejavnik, lahko zaslutimo, če primerjamo spolno strukturo izvajalk in izvajalcev neformalne nege, npr v ZDA.

Tabela 7: Starostna in spolna struktura neformalnih izvajalk/izvajalcev pomoči starejšim v ZDA (Doty 1998)

STAROST	MOŠKI	ŽENSKES	VSI
< 34	1,3%	3,3%	4,6%
35 - 44	1,7%	9,6%	11,3%
45 - 54	4,0%	12,1%	16,1%
55 - 64	3,0%	16,0%	19,0%
65 +	16,3%	32,8%	49,1%
vse starosti	26,2%	73,8%	100,0%

Gre za podatke iz ZDA, torej iz države, kjer je javni sektor šibkejši od tržnega, slabosti obeh pa kompenzira neformalni sektor. To je tudi eden od glavnih razlogov za presenetljiv upad rasti negovalnih bolnišnic za stare v ZDA, čeprav se seveda delež stare populacije nenehno zvišuje. Medtem ko so se še v sedemdesetih letih kapacitete negovalnih bolnišnic povečevale s stopnjo

4,8% letne rasti, se je rast v osemdesetih letih zmanjšala na 1,7% in v devetdesetih pristala celo na 0,4% letne rasti (Koretz 1999). Ob tem pa je v isti državi med starejšo populacijo le 27% prejemnikov pomoči hkrati tudi samoplačnikov katere koli prežete storitve (Doty 1998), kar pomeni, da tudi na tem področju ne drži običajni stereotip o Ameriki v smislu, da se vse dobi »samo za denar«. Dobi se tudi zastoj; bolj kot tržni sektor je pomemben neformalni. Iz zgornje tabele vidimo, da se problemi starostne populacije rešujejo zlasti tako, da stare ženske pomagajo starim ženskam. In zmotno bi bilo misliti, da taka rešitev ni funkcionalna, čeprav je vrednostno sporna (seveda bolj v Evropi kot v Ameriki). Podatki iz Dotyevе raziskave kažejo, da je ravno ženska neformalna delovna sila zelo dovzeta za tradicionalno etiko dobrotelčnosti in da tega ne more bistveno ogroziti niti njihovo večje vključevanje v formalna delovna razmerja. Nekateri se bojijo, da bi se z večjim zaposlovanjem žensk zmanjšala neformalna pomoč, ki jo ponujajo starim, a to je malo verjetno. Zakaj? Najprej zato – kakor je razvidno iz tabele 7 –, ker je polovica (49,1%) vseh izvajalcev in izvajalk pomoči starih 65 let ali več in torej ne spadajo v populacijo, ki je delovno aktivna (v formalnem smislu!). Tudi med samimi ženskami, ki so pri izvajanju neformalnih storitev najštevilnejše, je najštevilnejša kategorija tistih, ki so stare 65 let. Naslednji razlog, zakaj formalno zaposlovanje žensk ne bo bistveno vplivalo na zmanjšanje neformalnih pomoči, pa je v tem, kar potrjujejo tudi druge empirične raziskave (ki jih navaja Doty, *ibid.*):

- žensko vključevanje v formalno zaposlovanje pri teh, ki to storijo, večinoma ne vpliva na njihovo odločitev, ali bodo kljub temu pomagale stari osebi ali ne (velja za ženske v srednjih letih)

- tiste zaposlene, ki vseeno pridejo v to dilemo, pa se v prid neformalni negi starih pogosteje odločijo za reduciranje ur formalne zaposlitve ali celo za odpoved službe.

Od tod izhaja pomembna in dolgoročno usodna socialnopolitična dilema, ki je opazna tudi že pri nas in ne le v razvitih zahodnih državah. Gre za dilemo, ki je zlasti

načelne narave in je nikakor ni mogoče rešiti samo s sklicevanjem na strokovne argumente, hkrati pa tudi ni odvisna zgolj od vsakokratnega razmerja med levimi in desnimi političnimi strankami v zakonodajnih telesih (ki odločajo o socialnopolitični zakonodaji). Gre za zahtevnejši problem, ki je zlasti kulturno (vrednostno) pogojen, tj., določen z razmerjem med tradicionalnimi in modernimi življenjskimi vzorci. Ta dilema se glasi: kako upoštevati pomembno vlogo spolnega dejavnika v strategiji razvoja neformalnih storitev, kaj narediti v zvezi s tem, oziroma, kaj je bolj koristno. Gre za izbiro med dvema nasprotnima možnostma:

1. Ali naj s sklicevanjem na redukcijo javnih stroškov čimbolj *prevalimo breme* javne skrbi za stare na neformalne mreže, tj., *na ženske*, ki to breme tudi s tradicionalnim razumevanjem sprejemajo, hkrati pa država s privarčevanim denarjem stimulira naložbe zlasti v gospodarstvo in v izobraževanje. Na ta način se dolgoročno okrepi zlasti tržni in neformalni sektor na račun javnih (državno financiranih) storitev. S prihranki pa se po eni strani zvišuje vključevanje ljudi v izobraževanje in s tem posredno krepki ozaveščanje o enakopravnejši porazdelitvi delovnih obremenitev po spolnih vlogah (kar je zlasti kulturno vprašanje, konkretnije: vprašanje zviševanja izobrazbene ravni žensk, ki ima neposredne vplive na njihovo emancipacijo). Po drugi strani pa z državnimi naložbami v gospodarstvo dolgoročno pospešujemo tudi ekonomsko rast, s tem pa plače in možnost, da ljudje individualno poskrbijo za svojo starost že v času, ko so delovno aktivni. To je značilno ameriško razmišljanje, za katerega ne bi mogli reči, da ne deluje. Pri njih je izvedljivo in tudi demokratično, saj gre v ameriškem primeru za tipičen kulturni vzorec, za katerega so značilni individualizacija življenjskih tveganj (ne pa kolektivizacija), tradicionalno razumevanje družine in ženskih vlog, hkrati pa zaupanje v monetarno stabilnost, ekonomsko prosperiteto in v delnice. Zato tudi npr. ne preseneča podatek, da menedžerji največjih (150) ameriških podjetij menijo, da so ravno delnice najpomembnejša oz. najustreznejša

naložbeno-varčevalna varianta individualne finančne skrbi za starost (gl. Anonymous 1999).

2. Ali pa se je, prav narobe, treba zavzemati za bolj enakopraven sistem, ki bi tudi na področju varstva in storitev za starejše *enakomerneje* »porazdelil«¹ naloge in odgovornosti tako med posameznike in državo kot *med spoloma*? To pomeni: zavzemati se za sistem, ki bo v imenu enakih možnosti resno problematiziral socialnovarstveni model, kakršen je značilen prav za ZDA, kjer se gospodarstvo – s sklicevanjem na ekonomsko konkurenčnost – razbremeni socialnih dajatev, hkrati pa se v nižjih slojih latentno problematizira socialno vprašanje. Ameriški čudež razmeroma nizke stopnje brezposelnosti (ki v Evropi zbuja zavist) ni tako zelo čudežen, če upoštevamo opozorila nekaterih ekonomistov, da je sicer res na voljo več delovnih mest, a ljudje segajo po njih zato, ker morajo za enako vsoto denarja delati čedalje več časa. Če bi se ta trend nadaljeval, bi to pomenilo, da bodo ljudje čedalje težje varčevali za starost. Tudi vlaganje v delnice kot varianta skrbi za starost so lahko zelo negotova naložba, zlasti v globalni soodvisnosti tržnih nihanj, prenapihnjeni internetni ekonomiji in pogostimi »črnimi petki«² ali »črnimi ponedeljki«³ na borzah. Zanašanje na žensko delovno silo pri neformalnih storitvah za starejše in obstoječi sistem privatiziranega socialnega varstva v Ameriki že kaže strukturne socialne »stroške«: starejše ženske dvakrat pogosteje kot moški zapadejo v revščino, medtem ko je za samske ženske (ločenke in vdove) še huje – verjetnost, da se znajdejo v revščini, je pri njih kar petkrat večja kot pri omoženih ženskah (*ibid.*).

Pri izbiri med prvo in drugo varianto se bodo v prihodnosti čedalje bolj lomila kopja v političnih bojih. Čeprav izvirno ne gre za politično vprašanje, temveč za kulturno, je mogoče na tej podlagi mobilizirati volilce v to ali ono smer, kar bodo kmalu odkrili tudi naši politiki (ko sklicevanje na razne »nomenklature«⁴ in »udbomafije«⁵ ne bo več prepričljivo). To pa pomeni, da bo rešitev zgornjega vprašanja odvisna od tega, kakšne *izbire kulturnih vzorcev* se bodo na Slovenskem dolgoročno utrdile oz.

prevladale. Za socialne mreže je še bolj kot za formalne institucije značilno, da so odvisne od prevladujoče kulture celotne družbe. Tako je npr. raziskava sosedskih odnosov v Pekingu pokazala, da so socialne medsosedske mreže kulturno povsem različne od mrež v zahodnih družbah (Yuen-Tsang 1999). Kulturni vzorci imajo odločilen vpliv tudi znotraj posameznih etničnih manjšin, ki so npr. emigrirale iz tradicionalnih družb v moderna, multikulturalna okolja; to je dobro vidno iz raziskave o neformalnih mrežah med mehiškimi priseljenci v Ameriki (Patterson 2000). V njej je bilo potrjeno predvsem dvojce: da kljub modernemu (individualiziranemu) družbenemu okolju neformalna pomoč med mehiškimi priseljenci deluje po logiki koncentracije na razširjeno družino – ker pa so meje razširjene družine tako raztegnjene, da so že zabrisane, se neformalne mreže širijo tudi na sosedске odnose. Druga zanimivost pa je, da sta v prevzemanje odgovornosti za neformalno pomoč vključena oba spola in ne en sam, seveda v skladu s tradicionalnimi socializacijskimi vzorci, kar pomeni, da je dolžnost, pomagati drugim («našim»), za žensko razumljena zlasti v negovalno-skrbniškem smislu, medtem ko je ista zahteva, ko se naslavlja na moškega, razumljena bolj na način moralne obveznosti.

Socialno delo se osredotoča na socialne mreže in na nosilce in vire pomoči, ki jih je mogoče znotraj njih aktivirati oz. kombinirati. To je osrednje področje naše profesije, kar pa ne pomeni, da smo lahko zato brezbrizni do širših družbenih vprašanj, kot je, recimo, socialna politika, socialna enakost ali feminizem.

Literatura

- ANONYMOUS (1999), Women and Social Security: Are private accounts the answer? *Journal of Accountancy* 187, 6: 12-13.
- A. ARENAS DE MESA, V. MONTECINOS (1999), The privatization of social security and women's welfare: Gender effects of the Chilean reform. *Latin American Research Review* 34, 3: 7-37.
- A. E. BARRETT, S. M. LYNCH (1999), Caregiving networks of elderly persons: Variation by marital status. *The Gerontologist* 39, 6: 695-704.
- P. L. BERGER, T. LUCKMANN (1988), *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- R. F. BOAZ, J. HU, Y. YE (1999), The transfer of resources from middle-aged children to functionally limited elderly parents: Providing time, giving money, sharing space. *The Gerontologist* 39, 6: 648-657.
- I. BOUTY (2000), Interpersonal and interaction influences on informal resource exchanges between R&D researchers across organizational boundaries. *Academy of Management Journal*, 43, 1: 50-65.
- P. DOTY, M. E. JACKSON, W. CROWN (1998), The impact of female caregivers' employment status on patterns of formal and informal eldercare. *The Gerontologist* 38, 3: 331-341.
- S. B. EVE, H. J. FRIEDSAM (1981), Use of tranquilizers and sleeping pills among older Texans. *Journal of Psychoactive Drugs* 13, 2: 165-173.
- J. W. FERRANTE (1992), *Sociology: A Global Perspective*. California: Wadsworth Publishing Company.
- A. GIDDENS (1993), *Sociology*. Oxford: Polity Press.
- M. HEIDEGGER (1997), *Bit in čas*. Ljubljana: Slovenska matica.
- T. HRIBAR (1993), *Fenomenologija I*. Ljubljana: Slovenska matica.
- G. KORETZ (1999), Who's caring for the aged? *Business Week*, 3635, June 28: 26.
- C. LENNARTSSON (1999), Social ties and health among the very old in Sweden. *Research on Aging* 21, 5: 657-681.
- S. L. PATTERSON, F. F. MARSIGLIA (2000), »Mi casa es su casa«: Beginning exploration of Mexican Americans' natural helping. *Families in Society* 81, 1: 22-31.
- G. M. PERODEAU, G. G. DU FORT (2000), Psychotropic drug use and the relation between social support, life events, and mental health in the elderly. *The Journal of Applied Gerontology* 19, 1: 23-41.
- S. ROBERT, J. S. HOUSE (1996), SES differentials in health by age and alternative indicators of SES. *Journal of Aging and Health*, 8: 359-388.
- K. SHERMAN (1999), A touch of »magic«. *Nursing Homes* 48, 9: 29-34.
- J. B. UNGER, G. MCAVAY, M. L. BRUCE, L. BERKMAN, T. SEEMAN (1999), Variation in the impact of social network characteristics on physical functioning in elderly persons: MacArthur studies of successful aging. *The Journal of Gerontology* 54B, 5: 245ss.
- S. L. WITKIN (1999), How »ripened« are you? *Social Work* 44, 6: 509-511.
- A. W. K. YUEN-TSANG (1999), Chinese communal support networks. *International Social Work* 42, 3: 359-372.